

รื้อสร้างแนวคิดในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม

Deconstructing the architectural conservation paradigm

[ณัฐภูมิ ทัศนโกวิทวงศ์]

เป็นเวลากว่าหนึ่งศตวรรษแล้ว ที่ได้เกิดแนวความคิดในการอนุรักษ์ศิลปกรรม - สถาปัตยกรรมขึ้นในโลก โดยมีพื้นฐานความคิดที่ว่า “มรดกทางวัฒนธรรมมิใช่ของผู้ใดผู้หนึ่ง แต่ควรเป็นของมนุษยชาติทุกคน” โดยเฉพาะภายหลังจากที่สงครามโลกทั้งสองครั้งที่ได้สร้างความเสียหายแก่โบราณสถานและหลักฐานทางวัตถุอันเป็นสิ่งยืนยันความเจริญทางอารยธรรมของมนุษย์ ดังนั้น ในกรณีที่เกิดสงครามจึงน่าจะมิกติกาเพื่อยกเว้นการทำลายศิลปะซึ่งกันและกัน¹ ทำให้เกิดหน่วยงานในการดูแลโบราณสถานและสถาปัตยกรรมที่สำคัญของโลกในภายหลังต่อมา ได้แก่ World Heritage Center ภายใต้อองค์การว่าด้วย การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือองค์การยูเนสโก (UNESCO) นอกจากนี้ ยังมีองค์การไอโคโมส (ICOMOS - International Council on Monuments and Sites) ที่ได้กำหนดกฎบัตรแห่งเมืองเวนิซ² (The Venice Charter) อันมีสาระสำคัญของแนวความคิดในการอนุรักษ์มรดกศิลปกรรม-สถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นแนวทางการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่เป็นโบราณสถานในมิติที่มีความโน้มเอียงในเชิงสงวนรักษา (Preservation)

และให้ความสำคัญเฉพาะต่อสภาพทางกายภาพของศิลปวัตถุ โดยเน้น “ความแท้” (Authenticity) ของศิลปกรรม-สถาปัตยกรรม ในฐานะที่เป็นหลักฐานทางอารยธรรมของมนุษยชาติ กฎบัตรดังกล่าว ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการอย่างกว้างขวางว่า พยายามให้การอนุรักษ์ทั่วโลกเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม สังคม และค่านิยม เนื่องจากกรอบความคิดด้านการอนุรักษ์ที่เป็นที่มาของกฎบัตรนี้ มาจากพื้นฐานการอนุรักษ์ของยุโรปที่เป็นโบราณสถานประเภทหิน ทำให้คับแคบในการนำไปใช้ในที่อื่นๆ โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมในแถบเอเชียที่ทำจากไม้เป็นส่วนใหญ่³

อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ในการอนุรักษ์ก็ได้วิวัฒนาการปรับเปลี่ยนทิศทาง จากการอนุรักษ์เพื่อรักษามรดกทางวัฒนธรรมของโลกอันมุ่งเน้นการสงวนรักษาศิลปวัตถุแต่ฝ่ายเดียว มาสู่การอนุรักษ์แบบมีบูรณภาพ (Integrity) ที่มีการผสมผสานแนวล้อมทางกายภาพไม่เพียงแต่ตัวอาคาร/โบราณสถาน แต่ยังรวมถึงการให้คุณค่ากับความเป็นมนุษย์และวิถีชีวิตที่คงอยู่อย่างมีดุลยภาพกับสภาพแวดล้อมนั้นๆ (Living and cultural heritage) ดังที่องค์การยูเนสโก ได้กำหนดหลักเกณฑ์พื้นฐานในการพิจารณาว่าโบราณสถาน สถาปัตยกรรมหรือสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมใดๆ จะมีคุณค่าหรือไม่ในระดับที่ควรแก่การเป็นมรดกโลกไว้โดยหลักเกณฑ์ดังกล่าว 5-6 เกณฑ์ โดยมีสาระสำคัญ ได้แก่ ความสร้างสรรค์ที่แสดงอัจฉริยภาพของมนุษย์ (Masterpiece), ความที่กลุ่มอาคารเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นการแลกเปลี่ยนของระบบคุณค่าในช่วงเวลาหนึ่ง ผ่านพัฒนาการด้านเทคโนโลยีในทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม การผังเมือง หรือภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural landscape) หรือเป็นสถานที่ที่แสดงถึงอารยธรรมทางด้านสถาปัตยกรรม, เทคโนโลยีการก่อสร้าง และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ที่มีลักษณะเฉพาะตัวอันโดดเด่นอย่างมีนัยยะสำคัญในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ เป็นต้น⁴ หลักเกณฑ์เหล่านี้เป็นแนวทางกว้างๆ ที่ได้นำไปประยุกต์ใช้ในการรักษาสถาปัตยกรรมอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง แต่ก่อนที่แนวความคิดในการอนุรักษ์จะวิวัฒนาการจนสามารถยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ได้นั้น⁵ ก็ต้องผ่านอคติในการกีดกัน ดูแคลน และจัดลำดับความสูง-ต่ำของอารยธรรม/วัฒนธรรมมาแล้วทั้งสิ้น ทำให้การไปถึงมโนทัศน์ที่ว่า “มรดกทางวัฒนธรรมควรเป็นของมนุษยชาติทุกคน” มักถูกตั้งคำถามถึงช่องว่างในหลักเกณฑ์พิจารณาและประเมินค่ามรดกทางวัฒนธรรมว่าได้แฝงอคติ หรือมีข้อบกพร่องในการจัดลำดับชั้นและตัดสินอย่างไร จนอาจเป็นได้ว่ามรดกที่ควรเป็นของมนุษยชาติทุกคนจะตกขอบ หลุดเกณฑ์ไปจนหายสาบสูญลงอย่างน่าเสียดาย

ลำดับชั้นของอารยธรรมและวัฒนธรรม

ในอดีต (และอาจรวมถึงในปัจจุบันด้วย) อารยธรรม/วัฒนธรรมนั้นถูกบรรจุด้วยระบบคุณค่าชุดหนึ่งที่มีความสูงต่ำไม่เท่ากันเสมอมา

¹ ยงธนิศร์ พิมลเสถียร (2549) “๔0 ปีหลังเวนิซชาร์เตอร์”, หน้า 37 ใน รัตมี ริตนะไชยานนท์ (บก.) ๒ ทศวรรษอิคอมสไทย: การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม เส้นทางสู่กฎบัตรประเทศไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

² กฎบัตรเวนิซและกฎบัตรอื่นๆ สามารถดาวน์โหลดได้ที่ “<http://www.international.icomos.org/charters.htm>”

³ ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, เรื่องเดิม, หน้า 43-44

⁴ ดูหลักเกณฑ์เพิ่มเติม ใน “<http://whc.unesco.org/en/criteria>”

อารยธรรม/วัฒนธรรมหนึ่งถูกยกให้ลอยสูง
กว่าอีกอารยธรรม/วัฒนธรรม ความสูงต่ำ
ที่ไม่เท่ากันของอารยธรรม/วัฒนธรรมนั้น
ก่อให้เกิดอคติในการดูถูก กีดกัน หรือถึงขั้น
มีอำนาจในการเข้าจัดการให้อารยธรรม/
วัฒนธรรมที่ด้อยต่ำกว่าสลายหายไป⁶
ตัวอย่างเช่น กระบวนการทำให้เป็นตะวันตก
(Westernization) ได้แก่ การปลูกฝังความ
คิดว่าด้วยความเป็นสากล ผ่านระบบคุณค่า
ความเป็นตะวันตก อาทิ ความเป็นวิทยาศาสตร์
ความพยายามสร้างมาตรฐานสากลที่ปลอด
คุณค่าและมิติเชิงวัฒนธรรม⁷ โดยไม่ต้อง
มองหาตัวอย่างที่ใกล้เคียงตัวนัก แนวคิดการ
อนุรักษ์พื้นที่และสถาปัตยกรรมบริเวณเกาะ
รัตนโกสินทร์ก็สามารถสะท้อนให้เห็นความ
มีอคติที่ผูกติดมากับแนวคิดด้านการอนุรักษ์
อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการเลือกที่จะรี
ศาลาเฉลิมไทยเพื่อเปิดมุมมองแก่โลหะ-
ปราสาท ที่แฝงการประเมินคุณค่าทาง
สถาปัตยกรรมของชนชั้นเจ้านายเหนือหรือ
สูงกว่าของสามัญชน⁸ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์
ได้เคยให้ความเห็นในทำนองเดียวกันว่า
“ความเป็นไทย ของคนไทยซึ่งนั่งจ้องละคร
หน้าเฝ้าในทีวีทุกวันนี้ มีส่วนที่ฝังอยู่ใน (แล้ว
งอกออกมาจาก) ศาลาเฉลิมไทยมากเสียยิ่ง
กว่าโลหะปราสาทอย่างเหลือคณานับ และ
ถ้าจะพูดตรงๆแล้ว มากกว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าฯ ด้วยซ้ำ” หรือ “...การไล่รื้อ
ชุมชนป้อมมหากาฬเพื่อสร้างสวนสาธารณะ
ปลอมๆ โดยไม่คำนึงถึงผู้คน ชุมชน และ
โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม เรือนไม้โบราณ
ที่เป็นภาพสะท้อนเรื่องราวการอยู่อาศัยของ
ชาวบ้านและข้าราชการดั้งเดิมตามแนว
ชานกำแพงพระนคร เมื่อยุคกว่าร้อยปีที่ผ่าน
มาที่หลงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวเท่านั้น

เพียงหวังผลเพื่อเปิดมุมมองโล่งๆ ที่ไร้ชีวิต
ของป้อมมหากาฬและแนวกำแพงเมืองที่
สร้างขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าฯ เท่านั้น”¹⁰

จากตัวอย่างทั้งสองกรณีนี้ ผู้เขียนไม่ได้
มีความประสงค์ที่จะวิจารณ์ว่าแนวความคิด
ดังกล่าวผิดหรือถูกแต่ประการใด เพียงแต่
หยิบยกมาเพื่อเน้นให้เห็นว่าในกระบวนการ
อนุรักษ์นั้นย่อมมีฐานคติบางอย่างในการ
ให้คุณค่ากำกับเสมอ การเลือกที่จะปฏิบัติ
การใดๆ ลงไปนั้น ย่อมเกิดสิ่งที่ไม่ได้เลือก
โดยไม่อาจปฏิเสธได้ และผลพวงของการ
เลือกปฏิบัตินี้ย่อมสะท้อนให้เห็นความคิด
และระบบคุณค่าที่บรรจุอยู่เบื้องหลังของ
การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

จากการอนุรักษ์อนุสาวรีย์ไร้ชีวิตสู่การ อนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมมีชีวิต

วิวัฒนาการของระบบคุณค่าและแนวคิด
ในการอนุรักษ์แนวความคิดในการอนุรักษ์
สถาปัตยกรรม ก็เป็นเช่นเดียวกันกับแนว
ความคิดด้านมนุษยศาสตร์สายอื่นๆ กล่าว
คือมีความเป็นพลวัต ไม่มีแนวความคิดที่
ถูกต้องสูงสุด (Absolute doctrine) อยู่เพียง
ประการเดียว โดยที่มีอาจโต้แย้งเปลี่ยนแปลง
ได้ คุณค่าที่ส่งถ่ายไปยังการให้ความสำคัญ
ในการอนุรักษ์ย่อมก่อปรี่ขึ้นด้วยการผสม
รวมเงื่อนไขทางสังคม ประวัติศาสตร์ และ
การเมือง เพราะมนุษย์เองเป็นผู้กำหนดว่า
อะไรควรจะได้รับการรักษาไว้หรือไม่ และ
อย่างไร เช่น การจัดลำดับความสำคัญ
ก่อน-หลัง เป็นต้น ในขณะที่อีกด้านหนึ่ง
มนุษย์ก็ได้เป็นวัตถุธาตุที่ไม่สัมพันธ์ต่อสิ่ง
ใดๆ หากแต่ก็เป็นสมาชิกในสังคมและถูก
หล่อหลอม ปลูกฝังขึ้นมาจากเงื่อนไขดังกล่าว

ด้วยเช่นกัน จวบจนวันนี้ นับเป็นเวลาว่า ร้อยปีมาแล้วที่แวดวงการอนุรักษ์ได้เริ่มทยอยเปลี่ยนฐานคติจากการเน้นความสำคัญของสถาปัตยกรรมของชนชั้นเจ้านายมาสู่พลเมืองแนวใหม่เช่นนี้เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่ได้เกิดเฉพาะในสังคมไทยเท่านั้น แต่เกิดขึ้นทั่วโลก ดังเห็นได้จากการที่ชาติตะวันตกเองนั้น ก็เคยให้คุณค่าสถาปัตยกรรมเจ้าพวก ปราสาท ชุนนางและศาสนสถาน ว่ามีความสำคัญมากกว่าสถาปัตยกรรมที่เป็นของประชาชนโดยทั่วไป โดยผู้เขียนมีความเห็นว่า ระบบคุณค่าดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะช่วงเวลาที่เกิดความคิดและให้ความสำคัญการอนุรักษ์ดังกล่าวขึ้นนั้น บทบาทความสำคัญของชนชั้นเจ้านายและศาสนาได้ลดความสำคัญลงจนกระทั่งในบางสังคมนั้นถือว่าหมดสิ้นไปแล้ว ฐานคติที่เปลี่ยนแปลงนี้ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของชนชั้นที่ครอบงำสังคม (Hegemony) นั้นเอง ได้แก่การถูกแทนที่โดยระบบการปกครองรูปแบบกระทำโดยชนชั้นอื่นๆ (ไม่ว่าเป็นประชาธิปไตยหรือสังคมนิยม) ที่ไม่ใช่ชนชั้นเจ้านายอีกต่อไป และด้วยเหตุนี้สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในยุคสมัยที่เป็นตัวแทนของชนชั้นเจ้านาย ย่อมยากที่จะเกิดขึ้นได้อีก ทั้งในยุคสมัยปัจจุบันและอนาคต ดังเช่นที่เราไม่อาจเห็นปราสาทหิน พระราชวัง หรือโบสถ์ในยุคกลางถูกสร้างขึ้นจากการออกแบบและความเชื่อเดิม เพราะสถาปัตยกรรมเหล่านั้นบรรจุค่านิยมด้านความเชื่อ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการปกครองและการเมือง ตลอดจนถึงศิลปวิทยาการที่แตกต่างกันอย่างมากมายในยุคสมัยปัจจุบัน (ยกเว้นกรณีของการสร้างลอกเลียนแบบ) ในทำนองเดียวกับ “การสะสมของเก่าและการพิพิธภัณฑ” ที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งต่างๆ

เหล่านั้นได้บรรจุความเป็นตัวแทนของอดีตที่ไม่อาจย้อนกลับมาอีก ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นสาเหตุประการสำคัญของการอนุรักษ์ หากการอนุรักษ์อาคารโบราณสถาน (Dead monument) ที่พ้นสมัยไปจากบริบททางสังคมในขณะนั้น เกิดขึ้นได้เพราะบริบททางสังคมสมัยก่อนได้ตายลงแล้วในสังคมสมัยใหม่ แล้วการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมของคนตัวเล็ก ๆ¹¹ ในฐานะพลเมืองเกิดขึ้นได้อย่างไร จนกลายเป็นกระแสการอนุรักษ์ที่ได้รับความสนใจและอภิปรายแพร่หลายไปทั่ว ในฐานะ “การอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม” (The conservation of cultural landscape) ที่เปลี่ยนฐานคติจากการเน้น “ความแท้” ของสิ่งปลูกสร้างไว้ชีวิต มาสู่ “ความมีชีวิตชีวา” ของสิ่งปลูกสร้าง (ที่ดูเหมือน) ไร้คุณค่า¹² โดยผู้เขียนเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นด้วยปัจจัยอย่างน้อยสองประการ ประกอบกัน ได้แก่ ประการแรกคือ การที่สังคมปัจจุบันยังไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจนของยุคสมัยและได้บรรจุเอาความหลากหลายที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรม/อารยธรรมต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันในฐานะวัฒนธรรม/อารยธรรมของประชาคมโลก และประการที่สองคือการที่วัฒนธรรม/สถาปัตยกรรมของคนตัวเล็ก ๆ นั้น กำลังทยอยสูญหายไปเพราะภัยคุกคามที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของตัวระบบเอง ทั้งด้านเศรษฐกิจ (เช่น การเปลี่ยนแปลงในแบบแผนการผลิตและการบริโภค) ด้านสังคม (เช่น การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในชุมชน และการละทิ้งถิ่นฐานออกไป) ค่านิยม (เช่น การเปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมที่ตนเองมีอยู่ นั้นด้อยกว่าวัฒนธรรมที่มากับความทันสมัย) เป็นต้น

จนถึงทุกวันนี้แม้ว่าองค์กรการอนุรักษ์ที่ยกตัวอย่างมานี้ จะพยายามลดความเหลื่อมล้ำของอดีตที่แฝงอยู่ แต่ก็ยังปรากฏให้เห็นตัวอย่างที่เห็นชัด ได้แก่ มรดกโลกที่ได้รับการประกาศจากองค์กรยูเนสโกนั้นประกอบไปด้วยสถาปัตยกรรมในภาคพื้นยุโรปเสียเป็นส่วนใหญ่ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Siririsak, T. and Akagawa, N. (2007) ‘Cultural Landscape in the World Heritage List: Understanding on the Gap and Catagorisation’ *City & Time* 2(3): 2. [online] URL: “http://www.ct.ceci-br.org”

หรือสมัยลัทธิการล่าอาณานิคม (Colonization) ที่ผู้ล่าอาณานิคมเห็นว่าอารยธรรมของตนสูงกว่าอารยธรรมของดินแดนที่อยู่ใต้อาณานิคม โดยพยายามเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมวิถีชีวิต หรือถึงขั้นปลูกฝัง ให้ผู้อยู่ใต้อาณานิคมเห็นวัฒนธรรมของของผู้นำนับสูงส่งกว่า

ดูเพิ่มเติม ใน พัด ลวางกูร (2549) “มุมมองและวิวัฒนาการของสังคมไทย ผ่านแนวคิด “ความเป็นสากล”” *วิภาษา* 1(2): 20

โลหะปราสาทเป็นสัญลักษณ์แทนชนชั้นเจ้า เนื่องจากเป็นสถาปัตยกรรมในพื้นที่ที่ถูกติดมากับวัดราชนันทดา อันเป็นวัดที่โปรดสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ศาลาเฉลิมไทยเป็นโรงแรมสหพันธ์เป็นความทรงจำร่วมของประชาชนทั่วไป การเลือกที่จะลบภาพความทรงจำของคนทั่วไปที่มีต่อสถานที่แล้วแทนที่ด้วยมโนทัศน์ใหม่ของชนชั้นเจ้านาย ผ่านศาสนสถานที่ถูกให้ความสำคัญเนื่องจากถูกสร้างเป็นแห่งที่ 3 ในโลก ถึงแม้ว่าประชาชนทั่วไปจะไม่ได้มีความผูกพันโดยตรงกับโลหะปราสาทเลยก็ตาม หากเปรียบเทียบกับศาลาเฉลิมไทยที่ผู้คนดูจะมีความผูกพันและปฏิสัมพันธ์มากกว่า ผนวกกับการทับซ้อนลานแจษฎาบันดิทร์

ความพยายามในการรักษามรดกทางวัฒนธรรมของคนตัวเล็กๆ ให้รอดพ้นจากภัยคุกคามดังกล่าว ได้เกิดขึ้นมากมาย ทั้งจากนักวิชาการภายนอกและชนชั้นกลางใหม่ ดังตัวอย่างจากวลีที่ว่า “สามชุกคือ ไล่แซนตวิชที่ยังเหลืออยู่”¹³ ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตของชุมชนตลาดไม้โบราณริมหน้าที่ อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรี ที่(เดิม)กำลังจะล่มสลายเพราะไม่อาจต้านทานแบบแผนการบริโภคและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปได้¹⁴ จนเกิดกลุ่มคนทั้งจากในชุมชนเอง และภายนอกที่เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตเช่นนี้¹⁵ แต่วัฒนธรรมของคนตัวเล็กๆ ก็ไม่อาจอยู่รอดได้ด้วยแบบแผน วิถีชีวิตอย่างเดิม ทั้งหมดได้ หากแต่ต้องปรับเปลี่ยน รูปแบบให้เข้ากันได้กับแบบแผนการบริโภคและค่านิยมในปัจจุบัน (ที่นิยมทำกันมากที่สุด ได้แก่ การแปลงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมให้สอดคล้องกับ

การอนุรักษ์แต่ตัวสถาปัตยกรรมอย่างเดียวนั้นไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่าความพยายามยึดอายุคนใช้ที่กำลังจะตายออกไปเรื่อยๆ เพราะนั่นหมายถึงค่าใช้จ่ายที่ถมไม่มีวันเต็มของผู้ต้องการสงวนรักษามัน แนวคิดของการอนุรักษ์ได้ขยายออกไปจากการมองอาคาร-สถาปัตยกรรมในฐานะ

ตัวแทนของยุคสมัยหนึ่งทางประวัติศาสตร์สู่การอนุรักษ์ “มรดกทางวัฒนธรรมที่องค์คาพยพ” อันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว (Uniqueness) ในยุคสมัยหนึ่งๆ ที่บรรจุกหลากหลายมิติ โดยทั้งกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกัน มีพลวัต เปลี่ยนแปลงได้ตามบริบท ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ใช่ หน่วยงานสงวนรักษา หรือมีเพียงแต่ภาครัฐอีกต่อไป หากแต่ผลงานชุมชนเจ้าของพื้นที่ และประชาสังคมเข้ามาเป็นกลไกในการอนุรักษ์ด้วยโดยมีแนวคิด มนุษย์ วัฒนธรรม และชุมชนนิยมเป็นหนึ่งในศูนย์กลางใหม่ (จากเดิมที่อำนาจของการอธิบายสถาปัตยกรรมผ่านมิติเชิงประวัติศาสตร์เป็นศูนย์กลางเดียว)

การนิยามและการช่วงชิงพื้นที่ภายใต้วาทกรรมการอนุรักษ์

คำถามที่ว่าวัฒนธรรมของคนตัวเล็กๆ ที่แปรเปลี่ยนไปเพราะการท่องเที่ยว ได้ไปบิดเบือนความหมายของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่พยายามกำลังอนุรักษ์ไปจนไม่ได้เป็นสิ่งที่พยายามอนุรักษ์กันอยู่แล้วหรือไม่? แล้วดังนั้นการอนุรักษ์ที่หมายคามเพียงแค่การสงวนรักษาอาคารอย่างเดียวนั้นจะมีความหมายอะไร?¹⁶ คำถามเหล่านี้เป็นคำถามที่ถกเถียง

ได้ (และไม่จบลงง่าย ๆ) แต่ที่น่าสนใจไปกว่านั้นคือ “การอนุรักษ์เป็นกระบวนการที่ไร้เดียงสา โดยมีเป้าหมายที่พยายามดำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรม อารยธรรมและสิ่งปลูกสร้างที่กำลังสูญสลายอย่างแท้จริงหรือไม่” สำหรับผู้เขียนแล้ว ความหมายของการอนุรักษ์ยังสำคัญไปกว่า “การปฏิบัติกรภายในตัวทหกรรมการอนุรักษ์ได้เผยให้เห็นตัวแสดง(Actor)อะไรบ้าง และก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไร”

การอนุรักษ์เป็นเครื่องมือเป็นการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง หากย้อนกลับไปยังบริบทการอนุรักษ์ในระดับนานาชาตินั้นจะพบว่าเป็นที่ถกเถียงกันเรื่อยมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่เคยตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก โดยหนึ่งใน “ประเด็นหลักของการถกเถียง คือการควบคุมมรดกทางวัฒนธรรมของคนพื้นเมือง การประเมินคุณค่าของการอนุรักษ์ และการใช้ที่ดินที่เป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ แนวความคิดของชาวยุโรปถูกตั้งคำถามจากคนพื้นเมืองว่าความหมายทางวัฒนธรรม ศาสนา และการเมืองในสถานที่ทางประวัติศาสตร์นั้นเป็นของใคร”¹⁷

หากอนุรักษ์เป็นทรัพยากรจริงดังคำกล่าว

ลงบนพื้นที่เดิมของศาลาเฉลิมไทย ที่มีนัยยะในการช่วงชิงวาทกรรมสู่การนิยามความหมายผ่านพื้นที่กายภาพ ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการให้คุณค่าแฝงคติทางชนชั้นในแนวคิดการอนุรักษ์

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) “บางกอกดิสนีย์แลนด์” มติชนรายสัปดาห์ ปีที่ 24 ฉบับที่ 1246 หน้า 37

¹⁰ ชาตรี ประทีตหนทการ (2549) “ทุนนิยมสามานย์ผสวนชาตินิยมเจ้า: สองแนวคิดอนุรักษ์ของเอเชียเมืองไทย” วารสารอาษา 04-05: 90

¹¹ หมายถึงวัฒนธรรมของคนธรรมดาหรือวัฒนธรรมย่อย (Sub-culture) ที่ไม่มีบทบาทหรือปรากฏมากนักในมิติเชิงประวัติศาสตร์ของชาติ เพราะเป็นสิ่งที่เคยมีอยู่ดาษดื่น เช่น นิทานหรือเพลงพื้นบ้าน เรือเครื่องผูกเฉพาะถิ่น โบสถ์ (สิม) ในหมู่บ้าน เป็นต้น (ผู้เขียนใช้คำตามที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ใช้มาก่อนแล้ว)

¹² องค์การยูเนสโกและองค์การอนุรักษ์นานาชาติต่าง ๆ ได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดในการอนุรักษ์จากอดีตที่ให้ความสำคัญแก่ตัวโบราณสถานแต่เพียงอย่างเดียวโดยไม่ใส่ใจกับบริบทโดยรอบ มาสู่การให้ความสำคัญกับการรวบรวมมรดกที่จับต้องได้ (Tangible heritage) ได้แก่ สิ่งปลูกสร้าง ภูมิสถาปัตยกรรม และสภาพแวดล้อมโดยรอบ (Setting) ตลอดจนถึงมรดกที่จับต้องไม่ได้ (Intangible heritage) เช่น วิถีชีวิต เรื่องเล่า นิทาน หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์โดยตรงกับการใช้พื้นที่ทั้งหมดนี้ถูกความรวมเป็นหน่วยความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมเดียวกัน เรียกว่า “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม” (Cultural landscape)

¹³ สุวัฒน์ คงแป้น (2547) “สามชุก ตลาดมีชีวิต พิพิธภัณฑที่มีชีวิต” มองผ่านสายตารศ. ศรัศักร วลัยโกตม” วารสารชุมชนไท 14: 36

¹⁴ ได้แก่ การเกิดขึ้นของห้างสรรพสินค้า จำพวกเมกะสโตร์ (Mega store) และการย้ายถิ่นฐานออกไปของคนรุ่นใหม่ไปยังเมืองที่มีความเจริญทางวัตถุมากกว่า

¹⁵ ดูวิวัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของตลาดสามชุกเพิ่มเติมใน ณัฐวุฒิ อัครโกวิทวงศ์ (บก.) (อยู่ระหว่างดำเนินการ) ย่านตลาดร้อยปีสามชุกกับกลไกชุมชนในมิติการอนุรักษ์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชุมชนไท

¹⁶ ผู้เขียนมีความเห็นว่าคำถามเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะความแตกต่างในวิธีการนิยามความหมายของคำว่า “การอนุรักษ์” ว่ามีลักษณะสถิตย์หรือมีความเป็นพลวัต

¹⁷ Levinson, D. and Ember, M. (1996) Encyclopedia of Anthropology, NY: Henry Holt and Company, pp 285-88 (แปลและเรียบเรียงโดย นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, เอกสาร

ตลาดร้อยปีสามชุก
ภาพ: ผู้เขียน

ข้างต้น ดังนั้นการที่จะเข้าถึงทรัพยากรได้ นั้นต้องสถาปนาความหมายของการอนุรักษ์ ให้สามารถรับใช้ และเกิดประโยชน์ในบริบท ของผู้สถาปนาได้อย่างดีที่สุด ตัวอย่างเช่น มรดกโลกที่ได้รับการประกาศจากองค์การยู-เนสโกย่อมได้รับอานิสงฆ์มูลค่ามหาศาล โดยตรงจากการท่องเที่ยว (ใครเป็นผู้สนับสนุนหลักให้แก่องค์กรดังกล่าว?) หรือว่า ผู้ที่ กำหนดว่าชุมชนบ่อหมกหาคาพรถูกไล่หรือ เพราะไปทำให้คุณค่าของตัวสถาปัตยกรรม ลดทอนลง แนวคิดดังกล่าวกระทำลงบน ฐานคติอะไร ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง อะไร ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์จากความเปลี่ยนแปลงนี้ (การท่องเที่ยว, ชนชั้นกลาง, หรือ รัฐ?) และใครเป็นผู้เสียประโยชน์ (ชุมชนที่ถูกไล่หรือ?) เช่นเดียวกับในกรณีการอนุรักษ์ ตลาดไม้โบราณริมหน้าสามชุกที่ชุมชนสามารถ สถาปนาและใช้ประโยชน์จากการอนุรักษ์ เพื่อนำมาสู่การฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนใน ท้ายที่สุด ไม่ว่าจะชุมชนเองจะเห็นคุณค่าอย่าง แท้จริงหรือไม่ก็ตาม トラบเท่าที่การอนุรักษ์ ส่งผลกระทบในเชิงบวกต่อการค้าขายใน ชุมชน ชุมชนก็ยินดีอำแขนบ¹⁸

ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่คนกลุ่มหนึ่งสถาปนา และต้องการใช้ประโยชน์ผ่านการนิยาม ความหมายของการอนุรักษ์และไม่สามารถ ประสานประโยชน์กับผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) ได้อย่างลงตัวแล้วนั้น ผู้เสีย ประโยชน์จากการนิยามโดยคนกลุ่มแรก ย่อมต้องสร้างพื้นที่ใหม่ผ่านการสร้างวาท- กรรมอื่นๆ หรือวาทกรรมเดียวกันในแง่มุมมอง อื่นๆ¹⁹ ในการช่วงชิงพื้นที่ที่กำลังจะสูญเสีย ไปของตนกลับคืนมาหรือขยายสนามวาท- กรรมให้กว้างออกไปเพื่อให้มีพื้นที่เคลื่อนไหว มากขึ้น ดังที่เห็นได้ในตัวอย่างการนิยาม การอนุรักษ์ผ่านการให้คุณค่าทางสถาปัตยกรรม ที่แตกต่างกันของชนชั้นเจ้านายและ สามัญชน จนพื้นที่การอนุรักษ์ได้กลายเป็น สนามของการแย่งกันครอบงำทางวาทกรรม ในที่สุด

มนต์ที่เริ่มเสื่อมของภววิสัยคติ

“...ความรู้ก็เป็นเพียงวาทกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งอ้างตนว่าสัมพันธ์กับความจริง แต่จริงๆ แล้วมันไปสัมพันธ์กับปฏิบัติการทางอำนาจ ในยุคหนึ่งๆ มากกว่า เพราะวาทกรรมที่เรา เรียกว่าความรู้นั้นก็ได้มาจากกระบวนการ ที่เราจับเอาสรรพสิ่งมาแบ่งแยกประเภท แล้วก็กำหนดวัตถุประสงค์แห่งการศึกษา ขึ้นมา โดยมาขีดเส้นแบ่งเอาเองว่าจะศึกษา อันนี้ แล้วก็ตัดอย่างอื่นที่มองว่าไม่เกี่ยวข้อง ออกไป เพราะฉะนั้นความรู้ในแต่ละยุคจะ

นิยามความจริงของตัวเอง”²⁰

จากคำกล่าวข้างต้น หากการอนุรักษ์ สถาปัตยกรรมเป็นกระบวนการที่สถาปนา อำนาจของตัวเองโดยที่อ้างตนว่าสัมพันธ์ กับความจริงทางประวัติศาสตร์แล้วนั้น (จนเกิดการเลือกว่าเราควรจะอนุรักษ์หรือ ไม่อนุรักษ์อะไร) คำถามพื้นฐานที่ตามมา ขึ้นมาก็คือ ประวัติศาสตร์ที่แท้จริงนั้นเป็น ประวัติศาสตร์ของใครเพราะสิ่งที่เรียกว่า ประวัติศาสตร์ไม่ได้ปรากฏกายโดยตรงต่อ หน้าเรา แต่ประวัติศาสตร์ที่เราเข้าใจเกิด จากการเขียนหรือบัญญัติขึ้นมาจากการปะ ดัดปะต่อเหตุการณ์และหลักฐานที่มีอยู่ผ่าน การใช้เหตุผลและตรรกะชุดหนึ่ง ซึ่งสามารถ ทำให้หน้าเชื่อถือได้ว่าใกล้เคียงกับความจริง และสถาปนาเป็นความจริงจนเกิดมีอำนาจ ครอบงำขึ้นมาในที่สุด

หรืออาจหมายความว่าประวัติศาสตร์ มิได้เป็นสิ่งที่มีความเป็นภววิสัย ในทางตรง กันข้าม กลับเป็นสิ่งที่มิผู้กระทำที่ไม่ปรากฏ ตัวอยู่²¹ เมื่อความเป็นภววิสัยของประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงแล้ว จึงนำไปสู่การเขียน ประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมที่ หลากหลายขึ้น หนึ่งในนั้นได้แก่ ประวัติศาสตร์ ชุมชน วัฒนธรรมของคนตัวเล็ก ๆ หรือแม้แต่ คุณค่าทางสถาปัตยกรรม – ศิลปกรรม ที่ ได้ถูกสถาปนาขึ้นและแทรกตัวในวาทกรรม การอนุรักษ์บนพื้นฐานของชุมชนนิยมและ มนุษย์นิยม และรอกการเข้ามารวมสถาปนา ของวาทกรรมอื่นๆ กงล้อของปฏิบัติการ การอนุรักษ์ก็ดำเนินต่อไป โดยมีความหมาย ที่ไม่หยุดนิ่งตามแต่คุณค่าและอำนาจใหม่ที่ จะเข้ามาปฏิสัมพันธ์

อเล็กซานเดอร์ “http://www.sac.or.th/web2007/article/culture/Cultural_Resource_Management.pdf”

¹⁸นอกจากคณะกรรมการชุมชนที่เห็น ความสำคัญอย่างจริงจังในการอนุรักษ์แล้ว สมาชิกชุมชนคนอื่นๆ บางทีก็มีความเห็นใน ทำนองที่มองว่าการอนุรักษ์ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวสะพัดขึ้นในชุมชน ส่งผลให้เศรษฐกิจ ชุมชนดีขึ้น แต่มิได้ให้ความสำคัญกับคุณค่า ทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของชุมชน อย่างจริงจังเท่าไรนัก (ดูบทสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้อง เพิ่มเติมใน ญัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์, เรื่องเดิม)

¹⁹ได้แก่ วาทกรรมว่าด้วยเรื่องสิทธิพลเมือง หรือหากยังอยู่ภายใต้วาทกรรมการอนุรักษ์ก็ สามารถทำได้ผ่านการสร้างประวัติศาสตร์ ชุมชนเพื่อช่วงชิงพื้นที่กับประวัติศาสตร์ชาติ ส่วนพลังของฝ่ายใดจะมากกว่านั้นขึ้นอยู่กับ อำนาจในการอธิบายและความสามารถในการ ผูกประวัติศาสตร์เข้ากับจินตนาการร่วมของ คนในสังคม

²⁰ซูคักดี ภัทธกุลวณิชย์ (2539) *เชิงอรรถ วัฒนธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: วิชาษา หน้า 186

²¹เช่นเดียวกับ การเขียนงานวิจัยหรือบทความ ทางวิทยาศาสตร์ ที่ผู้เขียนพยายามลบหรือ เลี่ยงการใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 และ 2 เพื่อให้ งานเขียนมิได้เจืออคติส่วนตัวของผู้เขียน ทั้งๆ ที่ถ้าไม่มีผู้เขียนก็เอาจริงเกิดงานเขียนขึ้นมาได้

